

Bitig Türkoloji Araştırmaları Dergisi, Bahar 2022 / 1: 139-141.

ARÇIN, Salih Mehmet (2021), Çağdaş Sibirya Türk Lehçelerinde Zamirler, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 428 s.

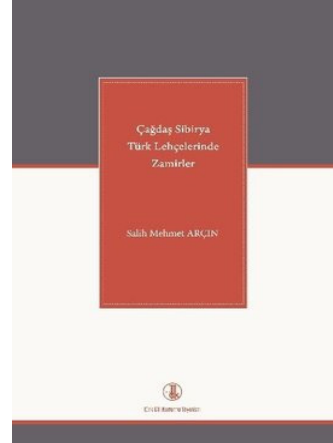
Burak SOLMAZ*

Salih Mehmet Arçın'ın tanıtacağımız kitabı, zamirlerin Proto-Altaycadan Moğolca, Tunguzca (Mançu-Tunguzca), Türkçe, Korece ve Japoncaya; Proto-Türkçeden Tarihî Türk Lehçelerine ve Tarihî Türk Lehçeleriyle karşılaştırmalı olarak da Çağdaş Sibirya Türk Lehçelerine gelişimleri doğrultusunda bugüne kadar uğradıkları değişimleri ve gelişmeleri ortaya koymayı, bunların nedenlerini anlamayı hedefliyor. Bu çalışma, aslında 2016 yılında Marmara Üniversitesi'nde Emine Akile Naskali'nin danışmanlığında hazırlanan doktora tezine dayanmaktadır.

Çalışma iki ana başlıktan meydana gelmektedir:

1. *Giriş* (s. 33-317) ve 2. *Çağdaş Sibirya Türk Lehçelerinde Zamirler* (s. 317-403). Giriş ise iki alt başlıktan oluşmaktadır: 1.1. *Altay Dillerinde Zamirler* (s. 46-142) ve 1.2. *Proto-Türkçede ve Tarihî Türk lehçelerinde Zamirler* (s. 142-317).

Arçın, “**Ön Söz**” (s. 9-11) kısmında Altay Dil-lerinde Zamirler, Proto-Türkçede ve Tarihî Türk Lehçe-lerinde Zamirler ve Çağdaş Türk Lehçelerindeki Zamirler bölümlerinde; zamirlerin kişi, işaret, soru, dönüşlülük ve belirsizlik başlıkları adı altında incelendiğini ve ek hâlinde zamirler ve zamirselleşme konusunu bu çalışmaya dâhil etmediğini belirtir. Ön söz kısmından sonra kitapta yer alan bütün tabloların

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi (Türkiye). E-posta: buraksolmaz26@outlook.com.tr / ORCID ID: 0000-0002-7054-9512.

listesi sayfa numarasıyla beraber verilmiştir. Daha sonra ise “**Kısaltmalar Listesi**” ve “**Yazıtlar ve Eserlerle İlgili Kısaltmalar, Tanımlandığı Kaynaklar**” verilmiştir.

Kitabın “**Giriş**” (s. 33-317) bölümünde zamirlerle ilgili olarak Altay dilleri hakkında karşılaştırmalı dil bilgisi çalışmaları, dil aileleri teorileri, dünya dillerinde zamirler, tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinin karşılaştırmalı dil bilgisi çalışmaları üzerine zengin bir kaynakça tanıtılmış ve çeşitli incelemelerde bulunulmuştur. Arçın, giriş kısmının son bölümünde üzerinde durduğu çalışmaların zamirlerin özellikleriyle ilgili olarak Altay dillerindeki ortak yapılardan hareketle Tarihî Türk lehçeleri ve Çağdaş Sibirya Türk Lehçeleri bakımından detaylı bir incelemeye tabi tutulmadığını belirtir. Kitabın hedeflediği noktalardan birisi de budur.

Yazar, “**Altay Dillerinde Zamirler**” (s. 46-142) bölümünde zamirlerin dil akrabalığındaki yeri üzerine görüşlerle beraber Swadesh, Jakarta, Dolgopolsky, Yahontov gibi temel kelime listeleri üzerinde durmuştur. Devamında zamirlerle ilgili ödüncleme ve genetik ilişki üzerinde durur. Arçın, bu bölümde zamirlerin temel kelime listelerinde yer alması ve zamirlerin sadece anlamsal olarak değil, sayı ve kişi gibi özellikler bakımından da ayırt edici olması yönünden Altay dilleri arasındaki ilişkinin güçlü delillerinden biri olduğuna dikkat çeker. Bölümün geri kalan kısmında ise Moğolca, Tunguzca (Mançu-Tunguzca), Korece ve Japoncadaki kişi, işaret, soru, dönüşlülük ve belirsizlik zamirleri incelenmekle beraber Altay dillerindeki zamirlerin genel bir değerlendirilmesi de yapılmıştır.

“**Proto-Türkçede ve Tarihî Türk Lehçelerinde Zamirler**” (s. 142-317) bölümünde, öncelikle Proto-Türkçede zamir şekilleriyle ilgili genel görüşlerle beraber Arçın’ın kendi düşünceleri yer almaktadır. Bu kısım-dan sonra Tarihî Türk yazı dilleri olan Köktürk, Uygur, Karahanlı, Harezm, Kıpçak, Eski Anadolu, Çağatay ve Osmanlı Türkçesindeki kişi, işaret, soru, dönüşlülük ve belirsizlik zamirlerinin bu süreç boyunca nasıl şekillendiğiyle beraber benzer ve farklı yönleri üzerinde durulmuştur.

“**Çağdaş Sibirya Türk Lehçelerinde Zamirler**” (s. 317-403) bölümünde yazı dili olarak kullanılan ve çağdaş Sibirya Türk lehçelerinden olan Altay, Tuva, Hakas ve Yakut Türkçesindeki kişi, işaret, soru, dönüşlülük ve belirsizlik zamirleri üzerinde durulmuştur. Bunun yanı sıra ağızlarındaki zamir biçimleri üstüne de birtakım incelemelerde bulunulmuştur.

“**Son Söz**” (s. 407-414) bölümünde ise çalışmada elde edilen bulgular 27 maddede verilmiştir. Bunlardan bazıları şöyledir:

“2. Teklik ikinci kişi zamiri için Altay dilleri 3 farklı şekil sunmaktadır. Bize göre Türkçe ve Mançu-Tunguzca grubu, ön seste s-’li şekilleri bulundurması, kök ünlüsünün (açıklanabilir ses değişiklikleri) benzerliği ve son seste görülen -n ünsüzü (Mançu-Tunguzcada çekim hâlinde) bakımından birbirine yakındır. Öte yandan bir diğer grup olarak düşündüğümüz Korece ve Japonca ise her iki dilde de *nV köklü biçimleri bulundurması sebebiyle birbiriyle ilişkilendirilebilir. Kanaatimizce, bu kökün Çin-Tibet dillerindeki ikinci kişi zamiri köküyle ilişkisi sorgulanmalıdır. Sino-Tibetan: *naŋ ~ na ~ njo ~ nia (Çince njo ~ nja, Karen na, Tibeto-Burman *naŋ ~ na). Son olarak da müstakil bir biçime sahip olan Moğolca gelmektedir. Moğolcada teklik ikinci kişi zamiri çi biçimindedir.”

“10. Karahanlı Türkçesinde teklik ve çokluk ikinci kişi zamirinin özel bir durumu tespit edilmiştir. Birinci olarak, sen zamirine ulanan isimden fiil yapma eki +le- ile senle- “sen diye aytmak, küçük sayılmak” ve daha da genişlemiş şekli olan senlet- “sen ile aytatmak” fiillerinin yaratılmış olmasıdır. Bu fiillerin kökü sen kişi zamiridir ve bu zamirin yapım eki ile çekimlenmesi sonucunda zamir türünden fiil kelime türüne geçiş söz konusu olmuştur. Örneğine Moğolcada (işaret ve soru zamirleri fiilleşmiş) ve Tunguzcada (soru zamirleri fiilleşmiş) da rastladığımız yapılara benzer şekiller Türkçede ilk defa Karahanlı Türkçesi döneminde tanıklanmıştır: ol anı senledi “o, ona sen diye aytadı” (o ona, küçük kimselere yapılan aytaç ile aytadı) (DLT Atalay III, 298-13), ol anı senletti “o, ona karşı ‘sen’ dedirtti” (o birisini ona, küçüklere karşı söylenen, aytanan sözle aytattı) (DLT Atalay II, 347-9). İkinci olarak da siz zamirine -aynı sen zamirinde de örneklerini tespit ettiğimiz gibi- isimden fiil yapma eki +le- eklenerek fiil yapıları oluşturulmuştur: sizle- “aytarken büyükmek” (DLT Atalay III 298-16), sizlet- “siz diye aytatmak, hitap ettirmek” (DLT Atalay III, 347-13).”

“23. Dönüştülük zamirleri fonetik farklılıklar gösterse dahi Türkçenin tarihi dönemlerinde birbirine benzer biçimler sunmaktadır. Köktürk, Uygur, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Eski Anadolu ve Çağatay Türkçesinde kentü, öz biçimleri bilindiği gibi çokluk eki, iyelik ve hâl ekleriyle işaretlenmektedir. Sadece Kıpçak Türkçesinde kentü, öz’ün yanında kensi biçiminin; Çağatay Türkçesinde ise Farsça hōd’un şahıs zamirleriyle (mén hōd, sēn hōd, ol hōd) birlikte bir dönüştülük zamiri olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Osmanlı sahasında ise öz kelimesi dönüştülük zamiri işlevinde kullanılmamış; yalnızca kendi kelimesi dönüştülük zamiri görevini yerine getirmiştir. Öte yandan Çağdaş Sibiry Türk lehçelerinde tespit edilen dönüştülük zamirleri Türkçenin tarihi dönemleriyle paralellik göstermemektedir. Altay Türkçesinde boy(ı); Tuva Türkçesinde bot; Hakas Türkçesinde pos ve Yakut Türkçesinde ise beye kelimesi dönüştülük zamiri işlevinde kullanılmaktadır. Bahsi geçen bu kelimeler çokluk eki, iyelik ve hâl ekleriyle çekime girmektedir.”

Eser, “**Kaynaklar**” (415-428) kısmı ile son bulmaktadır.

Arçın’ın Proto-Altaycadan Altay dillerine; Proto-Türkçeden Tarihî Türk Lehçelerine ve Tarihî Türk Lehçeleriyle mukayeseli olarak da Çağdaş Sibiry Türk Lehçelerine zamirlerin biçimsel ve işlevsel özelliklerini gösterdiği çalışması, zamirler açısından doyurucu ve zengin bir çalışma olmakla beraber araştırmacılar için metodolojik bir kaynak olma özelliğini de göstermektedir. Zamirler adına önemli bir başvuru kaynağı olan bu eseri Türklük bilimine kazandırdığı için kendisini kutluyor ve başarılarının devamını diliyoruz.

